

Széplaky, Gerda. 2023. *Sem isten, sem állat: Fejezetek az áldozati kultúra dekonstrukciójából*. Budapest: Prae, 2023. 327 oldal. ISBN 9786156199959.

Ha egy értekező kötet a címében az állatot vagy a poszthumanizmust nevezi meg, egyre többször merül fel bennem a kérdés, vajon az angol és német (vagy francia) nyelvű irodalom összefoglalásán és applikálásán túl tud-e mást felmutatni az adott szöveg. A nyugati elméletek importálásán túl vajon képesek-e új összefüggéseket láthatóvá tenni? A szöveggép és a trendek működnek a kutatás mögött a hivatkozások és a Hirsch-index növekedésének reményében, vagy, az állandó jelenlét és zajba kiabálás mellett, valami újjal gazdagodik a tudományos gondolkodás? Az olyan „kötelező nevekből”, mint Derrida, Hamacher, Heidegger, Agamben, Latour, Deleuze és Guattari, Morton, Haraway, Foucault, vajon hányan jelennek meg? Írom ennek a bekezdésnek a sorait erős prekonceptióval, az utóbbi idők monográfiáinak és tanulmányainak sematikussága után. De mi a helyzet Széplaky Gerda kötetével, a *Sem Isten, sem állattal*? Képes-e új perspektívát felkínálni az olvasónak?

Mindenekelőtt fontosnak tartom kiemelni azt a szellemi munkát, amit a Prae kiadóként végez, hiszen hiánypótló tanulmányköteteket és monográfiákat jelentetnek meg. Széplaky Gerda kötetének pozicionálása első ránézésre ugyancsak abba a kiadó által követett stratégiába simul, amikor a kortárs érdeklődés és diszkurzus egy-egy kérdését körbejáró munkát adnak ki. A kötet fülszövegének ígérete szerint az olvasó hét esszét kap a görög-keresztény kultúra alapját képező áldozati hierarchiáról: „A könyvben szereplő hét esszében a szerző az áldozati kultúra vallási, teológiai, filozófiai, művészeti gyökereire kérdez rá, azzal a szándékkal, hogy dekonstruálja azokat, és felnyissa egy új – éppenséggel az apokaliptikus vég felől érkező – kezdet lehetőségét” (Széplaky 2023, fülszöveg). A fülszöveg továbbá olyan fogalmakat emel az olvasói elvárások előterébe, mint üdvtörténeti narratíva, Isten gyermeke, gondolkodás és beszéd, kereszténység, humanizmus, állat- és növényvilág, antropomorf értékrend.

A fülszövegben ismertetett célok a kötet bevezető fejezetében fogalmazódnak meg: a cél az áldozati struktúra bemutatása, illetve a világégés utáni új etika megfogalmazására tett kísérlet. Az első tanulmány, a „Megsejtett gondolkodás” érvelése az ember és állat közti különbséggel nyitja a kötetet, ismerteti a nyugati gondolkodás azon elképzelését, amely az ember és állat hierarchikus elválasztására irányul. A meggyőző és jól vezetett argumentációt azonban zavarba ejtő célkitűzések szakítják meg, az apokaliptikus véggel való szembenézés és az abból fakadó, újraképzendő civilizációt megalapozó új etika megfogalmazása. Nem csupán zavarba ejtő, mert spekulatív a jövőre irányuló

horizont, hanem azért is, mert a kötetben sem sikerül kivitelezni ezt a célt. A *Sem isten, sem ember* valójában nem kínálja fel azokat az alternatív perspektívákat, amelyeket az antropocentrikus gondolkodás alternatívájaként lehetne értelmezni, de olyanokat sem, amelyek a *jövőre* irányuló új etikát fogalmaznák meg. Ennek több oka is van. Egyrészt Széplaky okfejtése retrospektív, a közelmúlt vagy a jelen kérdéseivel nem foglalkozik, így hiányzik a folyamatosság, a társadalmi és kulturális változások lekövetése ahhoz, hogy a jövőről való gondolkodást egyáltalán érdemes legyen felvetni. Másrészt, a bevezető fejezet azt sugallja, hogy a hét esszé összefügg egymással, egymásra épül, azonban a kötetet olvasva a szövegek nem illeszkednek maradéktalanul a felvázolt keretbe. A könyv elvileg az áldozatiság kérdését járja körbe, azonban csupán a hatodik esszében, a kétszázadik oldal után határozza meg a szerző, mit tekint áldozatiságnak. És éppen az áldozatiság artikulálása hiányzik az első fejezetekből – olvasóként nyilván vannak prekonceptióink a témában és felmerülnek értelemzési lehetőségek, azonban elmarad a szerző okfejtése ebben a kérdésben. Ezen túl, a kötet időkezelése is problematikus a kitűzött célok szempontjából. A jövőre irányuló etika megfogalmazásához a görög kultúra és a kereszténység, illetve ezek kortárs (bár kérdéses, hogy a felhasznált szakirodalmak frissessége alapján mennyire kortárs) értelmezése során nem vet számot a kapitalizmussal, és azzal, hogy a szekularizáció hatására hogyan változott meg akár az áldozati struktúra, akár a tárgyalt problémakörök. A kötet valójában a kultúrában megcsontosodott dichotómiákat írja újra (ember/isten, ember/állat, ember/növény, férfi/nő), és nem nyitja fel ezeknek a kategóriáknak a viszonylagosságát, a perspektíaváltás végig az antropocentrikus szemléleten belül marad. Végezetül, a felhasznált szakirodalom nem, vagy csak kevés kortárs írást vesz figyelembe, ennek következtében csúsz(tat)ások alakulnak ki a diszkurzusban. A poszthumanizmus fogalma például többször is megjelenik a szövegben, viszont a definíciók, az elméleti háttér bemutatása jobb esetben is vázlatos. Ez az egybemosás egy ilyen kiterjedt, sokféle diszkurzus esetében a világos viszonyulások hiányát, kérdőjeleket hagy maga után.

Az „Isten láthatatlan arca” című fejezet a képzőművészet ikonográfiáján keresztül Isten láthatatlanságát elemzi, míg a „Megsebzett test” a Krisztus-ábrázolásokkal kapcsolatban a seb, illetve azon keresztül a fájdalom reprezentációjának változását tárja fel. Az „Elfejtett erotika” az anyaságot gondolja újra Szűz Mária művészettörténeti megjelenítéseinek változása révén, míg a „Szajha vagy filozófus?” ugyancsak a nő figurájához kapcsolódó kérdésekkel foglalkozik, Mária Magdolna alakját értelmezi az erotikus nőalak, illetve a gondolkodás és a nő viszonya felől. Mária Magdolna mindkét értelmezésében fontos a kolonializmus kérdése, azonban annak reflexiója, hogy Mária Magdolna valamiképpen mindig kolonizált az elemzések

tanulása szerint, hiányzik. Az „Oktalan állat” az ember és állat közti hierarchiáról gondolkodik a pásztor toposz elemzése kapcsán, és a nyugati gondolkodást jellemző állat felett álló ember képének (romanticizált) inverzét kínálja fel: az állat „oktalansága”, vagyis az, hogy nincs tudása a halálról, magasabb rendűvé teszi. Az emberek „önmaguktól elidegenedett” lények, míg az állat „a környező világával teljes szimbiózisban, hiánytalanul él” (206). A „Kinek a vére?” címet viselő utolsó előtti fejezet határozza meg az áldozat fogalmát, illetve az ehhez kapcsolódó szimbolikus aktust. A záró esszé, „Az édenkert mint radikális közösség” a növényi létmód és nem-emberi etika újragondolására tesz kísérletet.

Hasonló, dekonstrukciós és perspektívaváltó szándékkal fellépő kötetek esetében a recenzió legfontosabb szempontja, hogy intenciója (vagy ígérete) szerint valóban kínál-e új nézőpontot. A Széplaky kötet esetében a tét, hogy dekonstruálódnak-e a bevett áldozati narratívák, vagy azok önkéntelen, ismételt felmondása jellemzi-e a munkát. Véleményem szerint kevésbé sikerült az antropomorf szemlélet és az áldozatiság újragondolása, sőt. A sokszor patetikus és zavaróan túlpoetizált, szenvelgő mondatok¹ újratermelik és megerősítik az áldozati retorikát, felmagasztalják és szentté avatják az adott esszé „szereplőit”, így az elemzések mellett (időnként talán helyett?) az érzelmi töltet erősebben uralkodik a szövegen az érvelésekhez képest. Persze, nehéz más médiumba, nyelvbe önteni egy-egy képzőművészeti alkotás bemutatását, viszont a vizuális tartalmak leírása és értelmezése az érzékletesség oltárán végül falsul cseng (hogy a kötet stílusához hasonló képpel éljek). Ugyanakkor a szövegre támaszkodó elemzések sokkal gördülékenyebben olvashatók, érvelésük sokkal meggyőzőbb.

Egy másik nyelvi probléma (amely akár a különböző tudományos iskolák eltérő szemléletéből is fakadhat) a többes szám első személyű megszólalás használata, amely profetikus és autoriter hangként csendül fel. Különösen zavaró, amikor a kötet második felében egy-két helyen „én”-re vált a tudományos megszólaló, illetve akkor, amikor a növényi etikát taglaló fejezetben az édesanyáról szóló emlékképek jelennek meg, és válnak az elemzés központjává. Utóbbihoz kifejezetten nehéz kritikailag viszonyulni. Lehet-e azt mondani olvasóként egy hozzátartozóról, az anyáról szóló emlékfolyamra – akinek a kötet ajánlása is szól –, amelyet áthat a szeretet, a nosztalgia és tisztelet, hogy a szöveg az anya kertészkedésének és növényértésének romanticizált értelmezése? Lehet-e azt mondani, hogy az alma, amelybe az anya harapott, olyan érzelmekkel és képzetekkel töltődik fel,

¹ Például: „S midőn Máriát gyászban látjuk a sebektől szaggatott test fölött, lénye miért nem »tükrözheti«, miért nem adhatja vissza a Megváltó fényességét, miért kell őt sírni látnunk, amikor pedig ő tudja, ő igazán tudhatja, ő rendíthetetlenül hiszi, hogy a megfeszítettetés fájdalma s a vérző sebek megdermedése után csak a test halálának órája érkezik el?” (105).

amelyek antropomorfizálják a gyümölcsöt és szinte szakrális aurával ruházzák fel, ám ezáltal újratermelik és megszilárdítják az emberi nézőpontot, ráerőszakolják a növényre az emberit? Lehet-e azt mondani, hogy a kötetben ostromozott patriarchális elnyomásnak olyan női vízióját teremti meg az elemzés, amely – az empátia jegyében – valójában ugyancsak elnyomó, amikor a növényekről gondolkodik, de mégis vak erre az antropocentrikus szemléletre? Etikuss-e feltenni ezeket a kérdéseket, vagy az anyához kapcsolódó emlékek miatt az olvasó és a kritika hallgatásra van ítélve?

A kötet mikroelemzései az első fejezetekben meggyőzőek, aprólékosak, bár az újabb szakirodalmak nagyobb mértékű figyelembevétele árnyaltabbá tette volna az elemzéseket. A kötet egyik központi fogalma, a poszthumanizmus esetében például annak körülhatárolása, hogy a szerző hogyan csatlakozik ehhez a diszkurzushoz. Hasonlóan a háttérbe szorul a kritikai állat- és növénykutatás ('critical animal and plant studies') irányzatainak elméleti reflektálása, pedig ezek a kutatások éppen az antropocentrikus gondolkodás meghaladására irányulnak, s tennék megalapozottá egy olyan etika kidolgozását, ami kimozdítja az embert „felsőbbrendűségének tudatából és hatalmi szerepéből, de nem fosztja meg őt az általa uralt világtól, hanem ellenkezőleg, az uralmi pozíciót elvéve tőle, visszahelyezi bele” (Széplaky 2023, fűlszöveg).

A szakirodalom használatának egy másik problémája (az olykor oldalszámot nélkülöző idézeteken túl), éppen a növényi létről szóló fejezetben például, amikor a *kortárs tudományos nézetre hivatkozás* marad konkrét tanulmányok, azok érvelésének ismertetése nélkül. Ez különösen akkor problematikus, amikor orvostudományi és biológiai terminusokkal él a szerző – hibásan. Itt éppen annak a veszélye jelenik meg, amikor interdiszciplináris gondolkodásra törekszünk bölcsészként, viszont a természettudományos szakirodalmak feltérképezése vagy az adott szakterület kutatójával való konzultáció valamiért nem történik meg. Marad a visszhangkamra. Ezért lesz problematikus például a következő állítás: „Biológiai aspektusból nyilvánvalóan organizmusoknak tekinthetők a még kisebb szerveződések, a sejtek például, a DNS molekuláris formája, amely egyszerre »formált és informált«, a tudomány hipotézise szerint ugyanis kiolvasható belőle a saját életprogramjára vonatkozó információ” (275). Az olvasás során először a DNS és organizmus kategorizálására figyeltem fel, mert a DNS valójában nem tekinthető organizmusnak, majd arra a furcsa megfogalmazásra, amely azt sugallja, hogy a DNS nem molekula. A mondatot megmutattam egy kutatóbiológus barátomnak, aki megerősítette, hogy valóban pontatlanok és szakmailag tévesek ezek az állítások.

Fontos lenne annak belátása, hogy a nők, illetve a nő fogalma sem egységes, homogén, a különböző szociokulturális közegben eltérő

hozzáféréssel bírnak a jogokhoz, elismeréshez, egyenlőséghez. Ezzel párhuzamosan érdemes belátni, hogy a gender a férfi-nő viszonyrendszerét hivatott megragadni, következésképp nem csak a női tapasztalat sokféle, hanem a férfiak tapasztalata is széles skálán helyezhető el. Ezért a férfi és nő ernyőfogalmakként történő alkalmazása sarkított állításokat eredményez. Hiányzik a kötetből a heterogén szemlélet vagy a homogén fogalmak használatának kulturális beágyazottságára irányuló reflexió, így a Szűz Máriáról és Mária Magdolnáról szóló elemzések olyan megállapításai, amelyek *általános* női tapasztalatokat artikulálnak, a homogenizálás csapdájába esnek. Két példán keresztül szeretném bemutatni a nemi reprezentáció problémáját. Az egyik a már többször említett növényekről szóló fejezet, „Az édenkert mint radikális közösség”. Széplaky érvelése konkrét társadalmi-kulturális közeg hiányában univerzális kategóriákat teremt: abszolút különbséget tesz a férfi és női kertész között. A (férfi) kertész tevékenységének motivációja a rend és a haszon (282). Ezzel szemben a női kertész, akit a szerző édesanyjának figurája személyesít meg, a gondozás és empátia révén ragadható meg (277). A másik eset a méhről és Szűz Máriáról szóló fejtegetés, ami a biológiai adottságok és az azokhoz kötődő kulturális képzetek megerősítése. Hiányzik annak belátása, hogy Mária önmagáért nem létezik. Mindig csupán Jézus anyjaként, és ezáltal az istenivel együtt értelmezhető, és éppen a férfihoz való viszonylagossága látható abban, ahogyan a kasztráció-elmélet megjelenik az értelmezésben. Azáltal, hogy a nőre vetített férfi-test párhuzam kerül előtérbe, már nem a női testről van szó, hiszen az másodlagossá válik a szent áldozatiságot sugalló, a megdicsőülő testet érzékeltető körülíráshoz képest. A felfokozott retorikának az elemzés és értelmezés látja kárát, az érvelés helyett az érzelem vezeti a szöveget.

Összességében elmondható, hogy a *Sem isten, sem állat* fontos témákat érint, és a kereszténység kiemelt figuráinak értelmezése során jól épülnek egymásra a soron következő esszék, érvelésük többnyire meggyőző. Az elemzések és állítások az állatokkal és növényekkel kapcsolatban válnak problematikusnak. A szakirodalmi hiányosságok, a fel nem ismert ideologikusság újratermelik a kikezdeni remélt antropocentrikus hierarchiát. A jövőre irányuló etika kifejtése, a hét esszé tényleges összekapcsolása eme cél megvalósítása érdekében elmarad. Ezért inkább sikertelen gondolat kísérlet, mint új perspektívát kínáló eszme-futtatás lett a mű. Annyi bizonyos, hogy a *Sem Isten, sem állat* vitára érdemes kötet, az egyes fejezetek termékeny párbeszédet generálhatnának a poszthumanizmusról a hazai tudományos életben.

Borbíró Aletta
Szegedi Tudományegyetem